

Brokiga
samlingars bostad

FATABUREN 2007

Brokiga samlingars bostad

Brokiga samlingars bostad

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2007

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2007
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Christina Westergren
Bildredaktörer Emma Palmér och Jessika Wallin
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsbild foto Peter Segemark, © Nordiska museet samt bilder ur boken
Bilder på för- och eftersättsblad Skisser från I. G. Clasons arkitektkontor. Foto Mats Landin,
© Nordiska museet

Tryckt hos Falth & Hässler, Värnamo 2007
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 5146

Eat your stamps or I'll leave you!

Reflektioner kring samlandets psykologi

FREDRIK SJÖBERG är författare och biolog. Han har tidigare behandlat samlandets psykologi i böckerna *Tranströmerska insektsamlingen från Runmarö* och *Flugfällan*.

Det cirkulerar bland samlare en historia om en filatelist som var så fäst vid sina frimärken att hans på alla sätt förtjusande flickvän en vacker dag fick nog och plötsligt visade en mindre ljuvlig sida av sitt väsen genom att yttra de snart nog berömda orden: »Eat your stamps or I'll leave you!« Och som detta tilldrog sig på den tiden då frimärken ännu tillverkades av papper, och inte som i dag delvis av aluminiumfolie, plast och andra onämnbara material, fann den unge mannen för gott att gå hennes vilja till mötes. Han åt upp sin samling. Den var stor. Så det tog sin tid. Men han visste vad han ville, och hon. Han tog det pö om pö. Och sedan levde de lyckliga.

Att historien om detta drama fick vingar och numera lever sitt eget liv är naturligtvis inte konstigt, för den rör inte bara vid frågan om kärlekens pris, utan därtill även vid en annan tidlös fråga – om samlaren själv, hans passioner. När jag hörde den första gången kom jag omedelbart att tänka på en tidigare, snarlik variant av samma berättelse. Den om Betulander och hans tvära fru, som finns i en av Gustaf Jansons numera bort-

glömda novellsamlingar från förra sekelskiftet. Boken heter *Ön* och utspelar sig på Runmarö i Stockholms skärgård, där Janson var sommargäst – och gubben Betulander fanns en gång i verkligheten, om än med annat namn.

Carl Gustaf Hoffstein (1850–1916) var en alkoholiserad snickare som någon gång på 1880-talet bosatte sig på Runmarö, en tragisk snedseglare som säkerligen skulle ha varit fullkomligt uppslukad av historiens dunkel i dag, om det inte varit för samlingarna och Gustaf Jansons råa men på samma gång innerligt varma porträtt. Ja, detta är en av de finaste och som jag tror sannaste bilderna av en lidelsefull samlare som den svenska litteraturen äger.

Han var naturaliesamlare, Hoffstein, alias Betulander, och började ovanligt nog sin bana i vuxen ålder, då han redan befann sig i dryckenskapens branta utförsbacke. Tillfälligheterna ville att han en sommar fick anställning på ön som fältassistent åt en professor från Stockholm, en stor botanist, som behövde hjälp med sina insamlingar. »Den sommaren blev den lyckligaste i Betulanders liv ... Han bar portör, insekthåf och matrensel, han vadade ut i kärren för att hämta näckrosor och vattenklöver och gick genomvåt hela dagarna, lycklig över att höra luften fylld av latinska glosor.« Så kom det sig att Hoffstein slutligen fann sin väg i tillvaron. »Nu visste Betulander vad han ville, och den hösten började han med herbariet och insektssamlingen, vilka båda sedermera blevo hans stolthet och tröst.«

Under de tre sista decennierna av sitt liv byggde Carl Gustaf Hoffstein upp en vid alla jämförelser imponerande naturaliesamling bestående av kärlväxter och mossor i bräddfyllda herbarier, men framför allt insekter, oändliga mängder, nogsam

Världens dyraste frimärke, det feltryckta frimärket Gul tre skilling banco. Poststämplat i Kopparberg 13 juli 1857. Foto Karl-Erik Granath, © Nordiska museet.

Blomflugor. Vänster rad: *Eristalis oestracea*, *Chrysotoxum vernale* och *Doros profuges*. Höger rad: *Criorhina ranunculi*, *Temnostoma vespiforme* och *Eristalis similis*. Foto Fredrik Sjöberg.

nålade och katalogiserade i skåp han snickrade själv i sin stuga. Söp gjorde han säkert fortfarande, men den som läser Janson, eller ser de bevarade samlingarna, får intrycket att passionen skänkte riktning och mening åt hans liv. Den spröda lyckan liksom lyser om honom, det lilla som är känt. Stoltheten och trösten. Och det måhända oundvikliga faktum att hans fru beklagade sig inför andra kvinnor på ön och anmärkte spydigt att man sannerligen inte fick mycket mat på bordet av alla dessa tusentals insekter, ja, det kunde han tydligen bära. Vem vet, kanske hon också bet ihop. Jag vill gärna tro att hon trots alla umbäranden såg fördelarna med arrangemanget.

I alla händelser existerar samlingarna än idag, låt vara i delvis dåligt skick, till glädje för oss andra, särskilt för mig, ty också jag bor på denna ö och samlar naturalier. Flugor, närmare bestämt. Blomflugor. Det är en lång historia, som inte ska berättas här. Ej heller vad min hustru anser om saken. Ambitionen för dagen är bredare än så, nämligen att lämna något ringa bidrag till diskussionen om samlandets psykologi. Varför håller man på? Och är det verkligen sant som de säger att samlare är galna? Är Nordiska museet på Kungliga Djurgården, detta jubileumsår i storsamlarens tecken, att betrakta som ett visserligen pampigt men ändå dånhus?

Nej. Samlandet är ingen gryende dårskap. Det är precis tvärtom. Vilket inte låter sig begripas med mindre än att vi beger oss mycket längre tillbaka i tiden än till förra sekelskiftets glada nationalromantik och knappologi eller dessförinnan linneanernas nitiska samlarvurm. Nej, vi måste börja från början – i urtiden – och med en uppfinning, genial i sin enkelhet. Väskan.

Det var författaren Lasse Berg som härom året fick mig att följa detta spår. Nog hade jag väl också tidigare tänkt att svaren kanske fanns att söka genom studier av människans ursprungliga jägar- och samlarkultur, men riktigt självklar tycktes mig saken först vid läsningen av Lasse Bergs vidunderliga bok *Gryning över Kalahari*, där författaren, efter en av sina många vandringar i sällskap med khoisan-folken genom södra Afrikas vidsträckta torrområden, kom att framkasta teorin att väskan, just, var en av mänsklighetens allra mest avgörande uppfinningar. Han sträcker sig rent av så långt som till att skriva: »Väskan gjorde oss till människor.« Vilket möjligen är att ta i, men poängen är lika fullt klar; väskan är betydelsefull som grundförutsättning för ett effektivt samlande – av rötter, frukter, bär och

annan föda. Som upptäckten av hjulet, fast bättre.

Kanske är det därför, slog det mig, som väskor är en så suverän gratispremie när det gäller att få människor att köpa saker de inte behöver. Alltid väskor; handväskor, väskor med hjul på, ryggsäckar, necessärer, vad som helst bara det är väskor. Bättre erbjudande att locka med finns inte. Och vi går på det, ständigt. Är det så, tanken svindlar, helt enkelt för att väskan är ett av människans mest basala behov? Andas, äta, sova, älska – samt äga en väska att samla saker i. Tja, varför inte. Klart är i alla fall att många av urmänniskans behov och beteenden har passerat relativt opåverkade ända in i vår egen tid. Och ett av dem är säkerligen behovet av att ströva fritt och leta och samla och senare visa sina fynd. Därvidlag är loppmarknaden som en savann, att jämföra med stormarknaden, denna själlösa konsumtionshangar där man redan på förhand vet ungefär vad som finns. Visst har människor levt som bofasta jordbrukare i flera tusen år, men våra innersta passioner är formade av en oändligt mycket längre tillvaro som jägare och samlare.

Därför är det besynnerligt att samlaren, i populärkulturen, inte sällan framskymtas som en kuf, en däre man inte behöver ta på allvar, ibland som ett förvuxet barn, såvida han nu inte är kriminell eller pervers eller både och, likt huvudpersonen i John Fowles dubiösa kriminalroman *Samlaren*. Jag vet inte riktigt varför det har blivit så. Kanske har det med modernitetens vidgade horisonter att göra i den meningen att knappologin, detta av Strindberg uppfunna glåpord, framstod som alltför närsynt när hela världen låg för människans fötter. Inkrökt och dammig. Sammanhangen och de stora synteserna var tidens melodi, filosofin, inte detaljerna, särskilt inte på rad i museer och kuriosakabinett.

◀ Väskor på NK 1949.
Foto Erik Holmén NK,
© Nordiska museet.

Nelson Fiddler samlar
krabbor på Dominica i
Västindien 1973. Foto
Lennart Berglund.

Må så vara. Som sagt, jag vet inte. Men vad beträffar dårskapen är jag säker på min sak: Att samla för sitt höga nöjes skull är ett sätt att undvika den. Samlaren går sällan in i väggen, blir inte utbränd lika lätt som andra. Den människa mår kort sagt bättre vars iver att leta efter gud vet vad är så stark att han eller hon hela tiden smiter ut med sin väska på savannen, om så bara i form av internet – som är den största vildmarken av alla. Vad man sedan samlar spelar inget roll. Insekter, konst eller korkskruvar, det kan kvitta. Upptäckarglädjen är densamma, möjligen med viss reservation för samlande av sådant som kostar mycket pengar och av det skälet lättare skapar existentiellt obehag än jakten på sådant som är gratis eller åtminstone billigt.

Nyttan kan vi lämna därhän. Den är uppenbar och inte särskilt komplicerad. Dessutom är nyttoaspekten som regel sekundär, den är inte själva drivkraften. Ingen ska inbilla mig att män

som Artur Hazelius hopade sina väldiga samlingar av enkom kulturpatriotiska skäl av ett slag som vi idag skulle ha kallat historievetenskapliga. Knappast. Det som drev honom var säkerligen en i ordets bästa bemärkelse primitiv glädje med rötter i urtiden, och att värdet av hans möda blev beständigt berodde väl mest på att han som få lyckades förena sin egen, innersta jägar- och samlarkultur med de yngre, mer bofasta kulturformer som yttrat sig i driften att ackumulera i ladorna. Man kan säkert skriva korkskrubarnas idéhistoria, och kanske rent av bli docent på det, men allt det där kommer senare.

Särskilt naturhistoriska samlare, pinsamt nog, har en benägenhet att gömma sig bakom nyttan och den rekorderliga vetenskapen så fort samlandets motiv kommer på tal. Som vore glädjen lite skamlig. Man påstår sig hela tiden spurras av en önskan att bidra till vetenskapen, vilket är gott nog, men man får det att låta som om detta var allt eller åtminstone det väsentligaste. Min goda uppfostran förbjuder mig att benämna detta i termer av hyckleri, fastän talet om det viktiga på det roligas bekostnad erinrar om alla dessa jägare som styvnackat framställer sitt stora fritidsintresse som nödvändig viltvård och inte en spegling av ett djupt mänskligt behov av spänning och triumf. Vetenskapen i all ära, men det är savannen som lockar och drar.

Loppmarknadsfyndet eller det oväntade jaktbytet, om så bara i form av en sällsynt blomfluga, utlöser en sällsam eufori som, därom är jag övertygad, har varit sig tämligen lik i årmiljoner, helt enkelt för att denna lyckans biokemi en gång hjälpte människor att överleva. Mycket har förändrats, men inte det. Sedan får freudianerna säga vad de vill. Ja, de kan förresten ha en del tänkvärda funderingar att bidra med – som till exempel samlarens behov av kontroll och längtan efter att avskärma sig i en

Rekorderlig vetenskap för blivande samlare? Skolplansch, Nordiska museet.

kaotisk och myllrande vardag där allt går lite för fort. Inget är så genuint avkopplande som att leta efter något och sedan systematisera sina fynd. Härvidlag liknar samlandet av saker och ting det välsignade handarbetet och annat pyssel som kan tyckas meningslöst men som lindrar och stärker genom att utövarerna glömmer allt annat för en stund. Sig själv, till exempel, vilket är mer än vilsamt i vår självbespeglade tid.

Jag säger det igen: Samlandet stämmer i bäcken där galenskapen hotar att bryta själens fördämningar. Att förlora både överblick och fotfäste är lätt hänt som världen ser ut, men samlaren har i alla fall järnkoll på något och därmed en fast punkt i tillvaron. Liten, kanske, men fast. Försök den som kan att bringa ur fattningen en rutinerad samlare av, säg, tändsticksaskar. Det går, men det är svårt. Att golva en vanlig tevetittare eller stor marknadsdesperado är betydligt lättare.

Givetvis kan och bör man även betrakta samlandet ur ett genusperspektiv. Det finns ju vissa skillnader, statistiskt sett, vill säga. Några absoluta olikheter mellan kvinnor och män är i detta avseende omöjliga att uppleta, men i medeltal, märk väl, tycks det mig att män har ett större behov av att skryta och bära sin samling som påfågeln sin stjärt, medan kvinnor oftare håller en aningen lägre profil. Också detta kan ges en förklaring som bottnar i människans evolution sedan hedenhös, men varje sådant försök riskerar att bli meningslöst och falla platt, inte minst på grund av att årtusenden av kulturell präglings skymmer spåren från savannen. Allt löses upp i vaga spekulationer. Att kvinnor tenderar att samla på sådant som går att använda, praktiska saker och vackra, medan män lättare fastnar för sällsynta objekt, hur oanvändbara och fula de än är, behöver inte betyda mer än att det genom historien inte har varit fullt ac-

ceptabelt, socialt sett, för kvinnor att fylla sin gårdsplan med rostiga fordon. Till exempel.

Just fordonstypen är annars ett intressant särfall. Flugsamlarens motsats, kan man säga. Man finner honom snart sagt överallt, i varje by och håla, han som bara inte kan motstå vrak av alla slag – avsovnade bilar och utrangerade jordbruksredskap, motorcyklar, traktorer, husvagnar och trasiga maskiner av okänt ursprung, ju större desto bättre. Vad han ska ha dem till är inte lätt att säga och varje gång man går förbi med händerna på ryggen spricker alla ens teorier om samlandet som ett sätt att få utlopp för en längtan efter ordning och systematik i räta rader. Moloken accepterar man faktum – att samlarna inte låter sig definieras, inte som grupp. Det enda de har gemensamt är glädjen att leta och hitta och drömma om tidernas fynd.

Hur man sedan hanterar sin passion varierar i det oändliga. För somliga samlare blir den en fälla. Otaliga är historierna om dem som fyller sina hus och lägenheter med fynd efter fynd ända dithän att de själva knappt får plats. Deras äkta hälfter har vanligen stämplat ut för längesen. De obehärskade boksamlarna hör till denna kategori, och de som inte kan stå emot frestelsen att ge husrum åt ännu en herrelös kattstackare. I skrivande stund ojar man sig i boulevardpressen över en dam som ertapats med dussin levande knölsvanar i sin enrummare på åttonde våningen i Stockholms innerstad. Så kan en storsamlare också se ut.

Det är förstås undantag. Långt vanligare är att samlaren lever i högönsklig välmåga, omsluten av ett mildt, halvt ironiskt överseende från sina närmaste, eller i en gemenskap av likasinnade som ibland, men långt ifrån ständigt och jämt, ger sig ut på

Avsavnade bilar på Kyrkö Mosse i Ryd, Småland. Foto Peter Segemark.

vandring med väskan över axeln. På jakt. Själva samlingen kan se ut precis hur som helst. Och det bästa av allt – själva den yttersta trösten och tryggheten – är att man kan bli fri från skräpet genom att ge bort sin samling, sälja den, slänga den, gömma den på vinden eller ... ja, kanske inte den som samlar traktorer, men många samlingar går nog att äta den dagen då den riktiga kärleken ligger i vågskålen.

Foto Mats Landin, © Nordiska museet.